

המניפסט ה(אנטי) חינוכי

נדב שנרב

הבהרה: המאמר שלפניך מתייחס למערכת החינוך, אך כותב השורות אינו מורה ולא עסק מימיו בהוראה ספר. ניסיוני בתחום מבוסס בעיקר על חוויותי האישיות ועל לימודיהם של ילדי במערכת החינוך, וככזה מדובר בניסיון מצומצם ולא משקף. אני בטוח שלמקרא השורות הבאות יהיו כאלו שיאמרו "מה הוא מבין? אילו היה מבלה עשר דקות בכתה היה מדבר אחרת". אני מניח שלפחות לגבי חלק מהדברים הצדק איתם.

למרות זאת, הדברים נכתבים כאן מכיוון שהם מבוססים על מה שנראה בעיני כארגומנטים פשוטים של הגיון, בלי להתיימר לניסיון עשיר או לניתוח מקיף. יראה הקורא ויבחר.

על מה מדובר?

מערכת החינוך היא בעלת חשיבות מכרעת לחברה, וזו מצידה משקעה בה משאבים רבים. מדינת ישראל מקציבה מעל 30 מיליארד ש"ח למשרד החינוך מדי שנה, כעשירית מתקציב המדינה הכולל. מאידך גיסא, חוסר שביעות רצון ממערכת החינוך הוא מאפיין של חברות מערביות ושל מדינת ישראל בכלל. דבר זה נובע משלל גורמים, חלקם אמיתיים וחלקם קשורים יותר לפסיכולוגיה של הציבור. בין היתר יש להורים נטייה ידועה להערכת יתר של כישורי בניהם, ורובם מבצעים גם הדחקה פרועה המוחקת מזיכרוןם את מעלליהם בתקופה בה חבשו הם עצמם את ספסל הלימודים. אנשים לא מעטים מצפים שהמערכת תפתור עבורם בעיות – בעיקר עם ילדים שיש להם חסרים מסוימים, אבל גם בנושאים "חינוכיים". זהו בעיני "המצב".

מערכת החינוך, כמו כל מערכת מסוגה, נותנת לאזרח שירות. השירות הוא אמנם "חינם" במובן זה שכמעט ואיננו משלמים ישירות לבתי הספר, אבל אנו מממנים אותו דרך המסים. האזרח הממוצע משלם כחמשים אחוז מהכנסתו השנתית למס (לא רק מס הכנסה, גם מע"מ ומכס ובלו דלק וכו' וכו' – בסופו של דבר כחצי מהכנסתך מתגלגלת לקופת המדינה) וכפי שאמרנו 10% מזה הולך לחינוך. בואו נבין על אילו מספרים מדובר: בני זוג שהכנסתם ברוטו 10000 ש"ח כל אחד ישלמו במשך 40 שנה כחצי מליון שקל לחינוך דרך מסייהם בלבד. הרבה כסף.

מה השירות שאנו מצפים לקבל ממערכת החינוך? בפועל מדובר על שלשה דברים:

1. אינפורמציה: הילדים שלנו הולכים לבית הספר ולומדים שם קרוא וכתוב, חשבון, אנגלית ועוד הרבה דברים שגדילים את כמות הידע במוחם. הקט וגם מקנים להם הרגלי למידה כלשהם.

2. חינוך: הקניית ערכים מוסריים וחברתיים בסיסיים.

3. בייבי סיטר: מכיוון שרובנו אנשים עובדים, מערכת החינוך מספקת לנו השגחה על ילדינו לכמה שעות ביום. לגבי רוב הבריות, הימצאות הילדים בבית הספר היא כמעט תנאי הכרחי ליכולת של שני בני הזוג לעבוד.

ידע כן, חינוך לא.

התפיסה הבסיסית שלי היא שבתי הספר והמערכת צריכים לשים לנגד עיניהם את המטרות 1 ו 3 ולהתעלם או להקטין למינימום את המעורבות שלהם ב 2. במלים אחרות: אנו צריכים מערכת המקנה השכלה וידע ולא מערכת חינוך. בכלל, אילו הדבר היה תלוי בי הייתי משנה את שמו של משרד החינוך למשרד האינפורמציה.

ולמה?

הקניית ידע היא מטלה סטנדרטית הדורשת מיומנות סבירה. לא צריך להיות קוסם כדי להקנות את יסודות החשבון או העברית בכיתות בית הספר: אפשר לקחת אנשים ולהכשיר אותם למטלה הזו בקלות יחסית. את התוצאות אפשר למדוד באמצעות מבחנים משווים ולהבין מהי התועלת שמביאה המערכת, ובכך להעריך את היחס בין עלות לתפוקה.

"חינוך", לעומת זאת, במובן של הקניית ערכים, הוא משימה בעייתית מאד משתי הבחינות האלו. הילד ממילא גדל בביתו וסופג שם איזו מערכת ערכים כלשהי. האם המורה הוא איש טוב יותר מן האבא והאמא? לפעמים כן ולפעמים לא. מדובר הרי במערכת המונית, ואין שום סיכוי להשיג מאות אלפי אנשים שיהיו אנשי מעלה וכאלו שיש להם השפעה מוסרית עמוקה (כזו ש"תנצח" את הסביבה והבית). חוק המספרים הגדולים מבטיח כי דיוקנו המוסרי של המורה הממוצע יהיה פחות או יותר זה של הישראלי הממוצע לטוב ולרע.

יתר על כן, ההשפעה של "חינוך" היא לא מדידה. האם שיעורי החברה או הטפות כאלו או אחרות גרמו לילד שלך להשתפר במובן כלשהו? קשה לדעת, וגם אם אתה רואה שיפור מדהים (או נסיגה חמורה), הרבה פעמים זו תולדה של התבגרות טבעית שהיתה קורה עם המורה או בלעדיו.

מה שקורה בסופו של יום הוא שאנו משלמים המון כסף להרבה אנשים כדי לבצע מטלה, במצב בו אין לנו ואפילו להם עצמם שום מושג אם הם מתאימים לתפקיד הזה (זוכרים את ההוא שהחזיק מעצמו מחנך דגול, ואיך אנו התלמידים צחקנו עליו מאחרי הגב?), ואין לנו גם יכולת לבדוק את מידת המילוי של המטלה בשום דרך שהיא. נראה לכם?

לכן לתפיסתי המערכת צריכה להתמקד בשני תחומים: ידע ובייבי סיטר. לשם כך יש צורך להתחשב בנקודות הבאות.

השכלה יוצרת חוסר שוויון:

השכלה והקניית ידע היא מהלך אנטי שוויוני. אם אתה מלמד חשבון ועושה מבחן בסוף השליש, חלק מהילדים יצליחו וחלק לא יצליחו ואולי אף ייכשלו. השלמה עם חוסר השוויון הזה היא תנאי הכרחי להצלחת המערכת. למלא את תפקידה.

במצב הנוכחי נוצר אצלי ואצל אחרים הרושם כי מערכת החינוך מנסה להוריד את רמת ההשכלה כדי להשיג יותר שוויון. הארכתני בזה כאן, <http://woland.ph.biu.ac.il/uploaded/185.pdf>

אנסה להוסיף עוד דוגמה. בכיתות הנמוכות של בית הספר היסודי נלמדים עקרונות השפה והחשבון באמצעות חוברות עבודה. היתרון בכך הוא שאפשר להתאים קצב אישי לכל תלמיד: מי שמתקשה עובר על החוברות

יותר לאט, מי שמצליח – מהר. עד כאן הכל טוב ויפה. אבל מה קורה כאשר תלמיד מסיים את כל החוברות של כיתה ג'? מנסיוני עם ילדיי: בית הספר עומד על הרגליים האחוריות כדי למנוע ממנו להתקדם לחוברות של שנה הבאה. מציעים כל מיני פתרונות, כמו חוברות "העמקה" (שהן סתם שיטה לבזבז זמן) ובלבד שתלמיד בכיתה ג' לא יתחיל את החומר של כיתה ד'.

לפני כמה חדשים הופעתי בכנס של הסתדרות המורים, וכשנתבקשתי לתת דוגמה להאשמות כי "משרד החינוך נלחם באפליה של אנשים על בסיס של כישורים" הבאתי את הדוגמה הזו. היתה זו יריה באפלה: לא היה לי מושג אם הנוהל הזה הוא כללי או מקומי. אבל הייתם צריכים לראות את התגובה הסוערת. התברר לי שזו אכן אכיפה מגבוה, הרבה מעל רצונותיהם של המורים או אף המנהלים. ההרגשה הכללית היתה שהמורים עצמם נגד הנוהל הזה. מהו המניע, אם כן, פרט לרצון ליצור שוויון מזויף?

ישנה אכן בעיה עם תלמידים גרועים. יש אנשים שיש להם כשרונות באלף ואחד דברים – שירה, ציור, פיסול, ספורט – אבל הם לא מבריקים במבחני ידע או חשיבה. החברה שלנו דנה אותם לשתיים עשרה שנים ארוכות וקשות של "להיות סוג ב'" עד היום בו הם מסיימים את הסיוט הזה, ואולי זה יוצר אצלם נזק שמתבטא גם לאורך חייהם.

אבל צריך להיות ברור שהפתרון אינו בעיניכם, הכשלתם או טמטומם במתכוין של התלמידים הטובים על מנת להשיג שוויון. אני מאמין שניתן להשיג מידה מסוימת של הקלה על ידי פיתוחן של מגמות אלטרנטיביות "לרוחב" הכיתות – מגמות של מוסיקה, אמנות או ספורט שיתנו איזשהו מוצא, אמנם לא מושלם, למי שאינו מצליח במקצועות הלימוד הראשיים, ויבזרו את ה"הצלחה" בבית הספר בין יותר ילדים. לשם כך, יש לומר, צריך בתי ספר גדולים, ועל כך בהמשך.

משמעת: המורה צריך להיות חזק יותר.

בהרבה מקרים שאלת התכנים שמערכת הלימודים מעבירה היא משנית לשאלה חשובה יותר: האם אכן המורה יצליח ללמד. פעם היו המורים מצליפים ברצועות וסרגלים, מכים, סוטים ומה לא. מורה בימינו שינקוט באחד האמצעים הללו יכול למצוא עצמו מאחרי סורג ובריח. יש להניח שזו התפתחות טבעית והגיונית, אבל עושה רושם שהתוצאה הסופית היא שהמורה יותר חלש מהתלמיד. כבר שמעתי על מקרים בהם תלמיד "מופרע" יחיד השבית כיתה שלמה, בהיות המורים חסרי אונים להתמודד עמו. הבעיה התגברה עקב פעילותם של הורים א-סוציאליים העומדים על השמתם של ילדיהם למוסדות שאינם מתאימים להם; בישראל בפרט הוחלט, פחות או יותר, לרוקן את מוסדות החינוך המיוחד אל תוך בתי הספר הרגילים.

נוצר הרושם כי "המערכת" מצפה מהמורה לשלוט בכיתה בכח אישיותו הכריזמטית או מבט עיניו המפחיד או שאר פטנטים חינוכיים. אין מצב. אנשים, וגם ילדים, מגיבים ללחצים איומים ותמריצים, לא לחינוכיטיס. אני לא אומר באיזה אמצעי ענישה יש להשתמש ובאיזה לא, אבל בסופו של יום חייב להיות איזה שהוא כלי שיאפשר למורה למנוע מתלמיד בודד (או מקבוצה של תלמידים שמצפצפים עליו) להשבית את הלימודים.

גדול הוא טוב (או: דיפרנציאציה, דיפרנציאציה, דיפרנציאציה):

יצא לי לשמוע הרבה כי בתי ספר גדולים הם "בית חרושת לציונים" בעוד מוסדות חינוך קטנים הם אישיים ונחמדים. בעיני זהו טיעון לא משכנע. לבית ספר גדול יש יתרון עצום: הוא יכול לפתוח מגמות רבות ולהפריד בין תלמידים לפי רמה ולפי תחומי עניין, מה שמיעיל את ההוראה ומאפשר לפתוח אפקים חדשים בפני

התלמידים. מכיוון שאינני מאמין בהקניית ערכים מוסריים נעלים דרך שיחות מחנך, "בית חרושת לציונים" נתפס אצלי כמטרה ראויה בהחלט. כפי שכתבתי לעיל, הערבוב של תלמידים ברמות שונות ותחומי עניין שונים בכתה מזיק כמעט לכולם, ואינו משרת כמעט שום מטרה חוץ מיצירת שוויון כוזב.

כולנו יודעים שאם יש לילדנו בעיה, או אם הוא צריך מסיבה מסוימת ללמוד חומר במהירות, כדאי להסתייע במורה פרטי. זאת מפני שהשיטה המהירה ביותר ללמד מישהו משהו היא באופן פרטני המתחשב בצרכיו וביכולותיו. בית הספר צריך לשאוף להתקרב ככל האפשר למצב הזה, על ידי כתות כמה שיותר קטנות וממוקדות. את זה אפשר לעשות דווקא במוסדות גדולים שמאפשרים למנהל גמישות תקציבית וארגונית.

לא להתבייש בשירות להורים העובדים:

לפעמים נדמה שהמערכת מנסה להדחיק או להתעלם מן השירות הפשוט ביותר שהיא נותנת: שמירה על ילדים שמאפשרת להורים לעבוד. לדעתי אין מה להתבייש בכך: כפי שכתבתי לעיל אזרחים משלמים מס כבד מאד כדי לתפעל את מערכת החינוך, והמקור לכסף הזה אינו אלא עבודתם.

לכן לא יזיק כלל אם במעבר ליום חינוך ארוך יהיו שיעורים שאינם לימוד פרופר, החל מהכנת שיעורי בית עם פיקוח או עזרה וכלה בסתם פעילויות קיטנה למיניהן ומשחקי כדור בחצר. לשם כך אפשר להעסיק כח אדם לא מיומן, צעירים המנסים להרויח כמה גרושים וכדומה.

השכלה כפויה בעולם הפשי:

לטוב ולרע אנו חיים בתקופה בה אנשים רוצים לבחור את בחירותיהם בעצמם. הכל יודעים שלפעמים הם טועים, ובכל זאת הבריות מעוניינות בחופש להחליט אפילו אם זה בא על חשבון היעילות. במובן זה בתי הספר הם אנומליה, מכיוון שאנו כופים על ילדינו את הלימודים ואת תכניהם מתוך הנחה שאנו יודעים יותר טוב, ושהם עדיין אינם בוגרים מספיק בכדי להפקיד בידם את ההחלטה מה ללמוד ומתי.

בעקרון התפיסה הבסיסית הזו נראית בעיני נכונה. אף על פי כן אני סבור כי במידת האפשר כדאי להכניס יותר חופש למערכת אם זה אפשרי, מאופן סיבות שבגללן המדינה נמנעת מלהתערב בחיי האזרח במגוון נושאים אחרים. אעלה שתי הצעות בכיוון, אחת ברמת היחס הורים-בית ספר והשנייה יותר ברמת התלמידים.

1. הפרטה בשיטת הקופון:

הרעיון הוא פשוט וידוע: מערכת החינוך תופרט, כלומר כל בית ספר יתפקד כיחידה כלכלית והרווח יעבור במישרין למורים. בית ספר שימשוך תלמידים רבים יהיה רווחי יותר ומוריו ישתכרו יותר כסף, ולהיפך.

איך נשמור על העקרון של חינוך חינם? פשוט. תקציב החינוך של המדינה יחולק במספר התלמידים, כלומר נגלה את עלותו של תלמיד למערכת, נאמר, 20000 שקל לשנה. המדינה תתן להוריו של כל תלמיד קופון, וההורים יתנו את הקופון לבית הספר שבו הם בוחרים. בית הספר יקבל מהמדינה תמורת הקופון את 20000 השקלים עבור כל תלמיד. כך גם השגנו הפרטה של המערכת וגם נתנו לאזרחים חינוך חובה חינם.

(כמובן שהתיאור לעיל הוא פשטני, תלמיד בתיכון עולה יותר מתלמיד כתי א', ישנן עלויות לא שוטפות כמו העמדת מבנה וכדומה. זו סקיצה בלבד)

התועלת: תיווצר תחרות חפשית בין בתי הספר. יישבר העקרון של שוויון שכר בין מורים טובים וגרועים: מורים טובים ירוויחו יותר וגרועים פחות. בתי הספר יהיו חפשיים לזרוק תלמידים בעייתיים, מה שיגלגל את האחריות על כאלו שלא נותנים לכתה ללמוד לפתחם של הוריהם, ומצד שני הם יעשו בכל זאת כל מאמץ לשמור על תלמידים סבירים כדי לא לפגוע בהכנסותיהם.

יתר על כן: כמו בכל תחום, גם כאן השוק החפשי מעביר אינפורמציה. כיום אנו באים למערכת בעשרות תביעות – יותר שעות, הדגשה על מקצוע כזה או אחר, יותר חוגים לא פורמליים, ייעוץ חוץ כתי, תמיכה בילדים חלשים – בלי שתהיה למערכת שום גישה לשאלת התעדוף, כלומר מה אנו רוצים יותר ממה. כך נחשפים המנהלים ל"קבוצות לחץ" – לפעמים של הורה יחיד – שמכריחות את המערכת לציית לגחמותיהן. בכלכלת שוק לא קורה כזה דבר: אם אני קונה בקבוק קולה בחמשה שקלים, זה סימן שאני מעוניין בו יותר מכל מוצר אחר שעלותו חמשה שקלים או פחות. העברת המערכת לתנאי שוק חפשי ותחרותי תגלה ישר במה ההורים מעוניינים ובמה לא.

2. מעבר לשיטה אוניברסיטאית:

זו כבר הצעה קצת יותר פרועה. שמת לי לב שכאשר אני מלמד באוניברסיטה כמעט ואיני נתקל בבעיות משמעת כלשהן. הסיבה פשוטה: אינני רושם שמות ואינני מפקח על נוכחות. מבחינתי סטודנט שלא בא לאף הרצאה וקיבל 100 במבחן הוא הסטודנט הטוב ביותר. אנשים שנוכחים בהרצאה עושים זאת מבחירה חפשית, מפני שהם חושבים שהם לומדים שם משהו שיקשה עליהם ללמוד לבד מהספר. ברור להם שהאחריות לעבור את המבחן היא עליהם ועליהם בלבד.

נדמה לי שגם בשנות בית הספר ישנן כבר כיתות – כיתות התיכון ואולי גם אלו של חטיבת הביניים – שבהן שווה לנסות מודל לימודים כזה. בית הספר יציע תכנית לימודים של קורסים חצי או שליש שנתיים שכל אחד מהם מסתיים במבחן או מטלה שוות ערך. עברת את המבחן במתמטיקה לכתה ט'?' תוכל להמשיך לכתה י', ולא – תתבקש לחזור על הקורס. האחריות תהיה על התלמיד ולא על המערכת או על המורה. זה אומר, כמובן, שהכתות יהיו רב גילאיות, אבל הומוגניות יותר מבחינת הרמה. לא הייתי נשבע שהרעיון יצליח, אבל לדעתי שווה לנסותו וקל יהיה להריץ איזה פיילוט בכמה בתי ספר גדולים מספיק.